

Közkinccsé lett családi ereklyék

Kamara-kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának ajándékozott dokumentumokból

A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára 2018 januárjában tartott évertékelő sajtótájékoztatójára a fenti címmel kamara-kiállítás készült az intézményünknek 2016–2017. évben magánszemélyek által ajándékozott, válogatott dokumentumokból. Az ilyen módon levéltárunk birtokába került iratanyagokat nem először mutattuk be a nyilvánosságnak. Már évek óta zajlik a második világháborúban részt vett zalai honvédek személyes hagyatékainak felkutatása, és – többek között a helyi sajtóban közzétett felhívásoknak köszönhetően – 2012-től kezdve jelentős második világháborús dokumentum-nyaggal (fényképekkel, harctéri naplókcal, levelekkel, valamint más magániratokkal) gyarapodott levéltárunk gyűjteménye.

2014-ben került a tulajdonunkba – a keszthelyi Kerekes László és felesége ajándékozása révén – a zalakoppányi Horváth Tibor levante és édesanyja, Kurucz Gizella háborús ikernaplója. Ezek igazi kuriózumnak számítanak, hiszen anya és fia egy időben, párhuzamosan írta őket. Mindketten fontosnak érezték, hogy távollévő családtagjuk, ha másképp nem, legalább a betűk segítségével átélhesse, mi történt a másikkal. Az édesanya naplójának értékét tovább növeli, hogy nem ismerünk más olyan zalai feljegyzést, amely a szovjet front átvonulásával egy időben készült.¹

A következő év elején kis kiállítás keretében mutatta be a sajtó munkatársainak Molnár András levéltár-igazgató az intézményünknek ajándékozott második világháborús személyi hagyatékok egy részét. Többek között láthatók voltak Both István, a zalaegerszegi 15. légvédelmi központ távbeszélőjének igazolványai, fényképei és a hadifogságból származó levelei, melyeket fia, ifjabb Both István adományozott levéltárunknak. Ivanusics Katalin az 53/4. határvadász zászlóalj szakaszvezetője, László István fotóit, a pákai Molnár László nagyapja, a 9. könnyű tüzérezredben szolgáló honvéd, Dancs Lajos

¹ Arany Horváth Zsuzsa: Anya és fia ikernaplója. In: Zalai Hírlap 2014. április 5. (70. évf. 80. sz.) 1., 12. p.

igazolványait, fényképeit és kitüntetéseit, Németh Éva Mária pedig édesapja, Németh József, a 17/III. zászlóalj tizedese oroszországi harctéri naplóját ajánlotta fel intézményünknek. Dr. Nyíry Zoltánnak, a 17/II. zászlóalj géppuskás század egykori hadnagyának 1942. évi harctéri naplóját és fényképalbumát fia, a budapesti Nyíry István ajándékozta levéltárunknak. Ekkor került bemutatásra Kerekes László már említett ajándéka, a zalakoppányi Horváth Tibor leventenaplója, szüleivel folytatott levelezése és több, 1945-ös németországi fényképe.²

2016 áprilisában, az újabb készülő második világháborús kötetek hírére jelentkezett Varga Györgyné, aki egy különleges személyi hagyatékot ajánlott fel a levéltárnak. Az adomány az első világháborúban a piavei csatákat, a másodikban a Don-kanyart megjárt, Erdély visszacsatolása után a leventék főparancsnokává kinevezett, majd menekülni kényszerülő Szász Ferenc vezérőrnagy fényképeit tartalmazza. A magas rangú honvédtiszt utolsó magyarországi szállása 1945 tavaszán Alibánfa volt, ahol Szabó Gézáék fogadták be. Amikor feleségével útra indult nyugat felé, nem vihette magával a mindaddig gondosan őrzött fotógyűjteményét. A Szabóék házában maradt fotók hosszú évtizedig egy szekrény mélyén lapultak, és csak nemrég, az öreg ház eladásakor kerültek elő. A fényképek a vezérőrnagy katonai pályafutásának több szakaszát is megörökítik: az első világháború idejéből származó képek a Piave partján állomásozó magyar hadsereget mutatják be, a két világháború közöttiek a Horthy-hadsereg mindennapjait ábrázolják, legnagyobb részük viszont a második világháború alatt, a Don-kanyarnál és Erdélyben készült. A gyűjtemény kisebb részét képezi a vezérőrnagy és színésznő felesége civil életét bemutató fotósorozat. Sok még a fehér folt a katonatiszt életrajzában, annyi azonban bizonyos, hogy emigránsként, 1979-ben hunyt el Ausztráliában, fotóit pedig a külföldre való távozása után senki sem kereste, így kerülhettek azok a levéltár őrzésébe.³

² Arany Horváth Zsuzsa: Iratok, kötetek, tervek. In: Zalai Hírlap. 2015. január 22. (71. évf. 18. sz.) 1-2. p., Pánczél Petra: Évfordulókra készülnek, iratokat várnak. Évkezdés és II. világháborús kutatómunka a levéltárban. In: Zalaegerszeg, 2015. január 27. (2. sz.) 5. p., Pánczél Petra: Évfordulókra készülnek, iratokat várnak. Évkezdés és II. világháborús kutatómunka a levéltárban. In: Zalai Napló, 2015. január 27. (18. évf. 1. sz.) 7. p.

³ Arany Horváth Zsuzsa: Tábournoki fotográfiák a fiók alatt. A hagyaték őrzői a Zalai Megyei Levéltárnak adományozták a gyűjteményt. In: Zalai Hírlap 2016.április 13. (72. évf. 86. sz.) 1., 7. p.

A második világháborút megjárt zalai katonák levéltárunknak ajándékozott naplójainak, leveleinek, visszaemlékezéseinek és fotóinak java része megjelent az intézményünk által az utóbbi években közzétett forrásgyűjteményekben, illetve albumokban, így például a *Zalaegerszegi honvédek a Donnál* (2013), *Zalai honvédek a Donnál* (2013), *Utóvédként a Donnál I-III.* (2014, 2017), *Zalai honvédek Erdélyben* (2015) és a *Zalai honvédek Kárpátalján* (2016) című kötetekben.

A 2017. május 24-én tartott, *Hősök és/vagy áldozatok* című tudományos emlékülés a zalai honvédek második világháború alatti, történelmi jelentőségű szerepét, küzdelmét elevenítette fel. Mivel a zalai ezredeknek, zászlóaljnak ezekből az évekből csak töredékesen maradtak fenn az iratanyagai, az alakulatok történetét az egykori résztvevők, leszármazottak által őrzött magániratok, személyes dokumentumok alapján lehet leginkább rekonstruálni. Az emlékülés kezdetén mutatta be Molnár András az erdélyi bevonulásban is részt vevő, majd a Don-kanyarban zászlóaljparancsnokként harcoló Kaltróy Antal (1898-1943) honvéd alezredes hagyatékát. Az alezredes unokája, Kaltróy István által a levéltárnak adományozott anyag nagyobb részt iratokat (keresztlevél, névváltozási irat, halotti anyakönyv, levelezőlapok, stb.), valamint a Horthy-korban és a második világháború alatt készült fényképeket (köztük három teljes fotóalbumot) tartalmaz. Kaltróy Antal személyes tárgyai között kitüntetések, érmek, jelvények, emléklaketteket, tiszti kardbojtot, pecsétnyomót és gyászszalagot találhatunk.⁴

Levéltárunk más alkalmakkor is többször fordult már a lakossághoz, hogy zalai vonatkozású emlékeket gyűjtsön egy-egy megjelenő kiadványhoz. Legutóbb például a Zalaegerszeg első említésének 770. évfordulója alkalmából megjelentetett, *Zalaegerszeg története* című, dr. Gyimesi Endre által szerkesztett képeskönyvhöz gyűjtöttünk iratokat, képeket és tárgyakat, valamint különböző művészeti alkotásokat.⁵

⁴ Arany Horváth Zsuzsa: Hősök és/vagy áldozatok voltak? In: *Zalai Hírlap*, 2017. május 25. (73. évf. 120. sz.) 7. p., Pánczél Petra: Kötelességteljesítés, emberség. Konferencia a zalai honvédek történetéről. In: *Zalaegerszeg*, 2017. május 30. (25. évf. 18. sz.) 1., 6. p.

⁵ Arany Horváth Zsuzsa: Keresik a város képeit. Történeti képeskönyvet készülnék kiadni a 770. évfordulóra. In: *Zalai Hírlap*, 2016. március 24. (72. évf. 70. sz.) 7. p., Sárvári Viktória: Jó alkalom felkutatni a padlás kincseit. Zalaegerszeg első írásos említésének 770. évfordulójára különleges kötetel készül a Zala Megyei Levéltár. In: *Zalaegerszeg 7 Nap*, 2016. március 25. (4. évf. 11. sz.) 6. p., Pánczél Petra: Várostörténeti album készül. Családi dokumentumokat vár a levéltár. In: *Zalaegerszeg*, 2016. március 29. (24. évf. 10. sz.) 5. p.

A fenti módokon, vagy egyedi adakozásból levéltárunk birtokába került családi hagyatékok adták az apropóját annak, hogy a 2016-2017. években intézményünknek adományozott magániratokat bemutassuk a sajtó munkatársainak és a nagyközönségnek.⁶

A mintegy háromszáz évet felölelő kamara-kiállítás anyagát az utóbbi években a levéltárba került családi és személyi hagyatékokból válogattuk. A két vitrinben bemutatott, nyolc irategyüttesből kiemelt iratok, fényképek és tárgyak az egykori tulajdonosok leszármazottaitól kerültek a megyei levéltárba. Amint azt közülük többen is elmondták, fontosnak érezték, hogy családjuk története fennmaradjon a jövő számára.

A kiállítás legrégebbi darabja dr. Vajkai Aurél (1903–1987) etnográfusnak, a veszprémi Bakonyi Múzeum hajdani igazgatójának hagyatékából került elő. A hagyatéka zalai vonatkozású darabjait lánya, Vajkai Zsófia ajándékozta a levéltárnak. Az irategyüttes túlnyomórészt a Keszthely környéki hegyközségekre és szőlőhegyekre, főként Cserszegrre vonatkozó dokumentumokat tartalmaz, így elsősorban az 1650 és 1888 közötti Balaton-felvidéki szőlőművelés történetéhez nyújt érdekes adatokat. A Vajkai-hagyatékából a kiállításon bemutatott legrégebbi irat szentgyörgyvölgyi báró Bakács Sándor keszthelyi főkapitány záloglevele volt, 1675. június 10-ei keltezéssel. Az előző évben keszthelyi főkapitánnyá kinevezett, később a Thököly-féle felkelésben is résztvevő Bakács az irat tanúsága szerint 44 tallér értékben készpénzt és bort vett nemes és vitézlő Cziberey István keszthelyi lakostól, melyért Siden (Zsid, mai Várvölgy) fekvő rétjét adta zálogul.

A budapesti születésű történész, nyelvész, egyetemi tanár, dr. Hangay Zoltán régi családi iratainak tanulmányozása közben bukkant érdekes, zalai vonatkozású dokumentumokra. Ezek tárgyát és témáját tovább tanulmányozva küldte el levéltárunknak három tételből álló ajándékát, melyek közül az egyik Deák Ferenc és Hertelendy Károly követbeszámolója az 1839/1840-es országgyűlésről. A kézirat érdekessége, hogy Deák három és fél órás követbeszámolójának helybeli kinyomtatását a cenzúra megtiltotta, mert a beszámoló az ellenzék programját és taktikai lépéseit is tartalmazta. Deák az elmondott beszédét fejből diktálta le a megyei írnoknak, majd azt kézírással sokszorosítva terjesztették.

⁶ Arany Gábor: Tények, tervek: kincsek, konferenciák, kiadványok. In: Zalai Hírlap, 2018. január 23. (74. évf. 19. sz.) 1., 3. p., Arany Gábor: Hagyatékok, értékek. Háromszáz esztendő történelmét ölelik fel a családi anyagok. In: Zalai Hírlap, 2018. január 24. (74. évf. 20. sz.) 11. p., Pánczél Petra: Családi ereklyék és virtuális tárlat. Sokszínű tudományos munka a levéltárban. In: Zalaegerszeg, 2018. január 30. (26. évf. 2. sz.) 5. p.

A másik érdekesség egy kézzel írt költemény, a *Zrínyi Péter* című ballada 1835-ből. Az 1832/1836-os országgyűlésen feltűnt országgyűlési ifjak Magyar Társaság néven irodalmi önképző kört alakítottak a pozsonyi evangélikus líceumban, ahol kapcsolatba kerültek a szatmári követtel, Kölcsey Ferencsel. Valószínű, hogy itt, egy beszédgyakorló bemutatón hangozott el három, veszélynak minősített politikai tartalmú mű. A legnagyobb riadalmat a *Zrínyi Péter* című vers okozta a kormányzati körökben: a bemutató után vizsgálat indult a társaságot vezető Greguss Mihály professzor ellen, aminek következtében a társaság működését is felfüggesztették egy időre.

A zalaegerszegi Darabos Gézané elsősorban testvéreivel és saját személyével kapcsolatos dokumentumokat ajándékozott a levéltárnak; bátyja, Farkas Zoltán második világháborús visszaemlékezése, tábori levelezőlapok, katonai fotók képezik a hagyaték egyik részét. Az átadott emlékek legérdekesebb része nővérenek, Farkas Máriának a kendője, amit akkor viselt, amikor egy szovjet katona fejbe lőtte 1945 tavaszán. Az átvonuló szovjet hadsereg elől Bazsi lakossága a környező hegyi pincékbe menekült, ott kerestek menedéket a fiatal lányok, asszonyok is. Egy szovjet katona kiszemelte magának Farkas Máriát, magával kívánta vinni. A család igyekezett a fiatal lány segítségére sietni, mire a katona fejbe lőtte a kiszabadított lányt. A lány nem halt meg egyszerre; a családi emlékezet úgy tartja, hogy haldoklásában is segítette a fiatal lányokat, akiket a betegszobája mögé bújtattak. A körülmények miatt nem tarthattak neki tisztességes temetést, koporsó helyett ládába temették el, a szertartást vezető pap pedig lopva mondott imát a halott felett. Ugyanehhez a hagyatékhoz tartoznak azok a nyírfakéregre írt levelezőlapok, amelyeket az egyik katonáskodó testvér küldött haza az 1950-es években, ezeknek azonban kevésbé a tartalma, sokkal inkább az anyaga érdekes.

A kiállításon bemutattuk Lukács Józsefné zalaegerszegi lakos 2017-ben levéltárunknak ajándékozott dokumentumait is. Az 1908 és 1995 között keletkezett iratanyag az ajándékozó édesapja, Máté József tulajdonát képezte. A hagyaték egyik része a Máté család (Máté János és fia, Máté József kehidai lakosok) hivatalos és gazdálkodással összefüggő, valamint Máté József személyes (köztük katonáskodással kapcsolatos) irataiból áll. Másik részüket a kehidai közbirtokossági iratanyagok (erdőbirtokosság, legeltetési bizottság) képezik, mivel Máté József az úrbéres közbirtokosság legeltetési bizottságának elnöke volt. Máté József iratai alapján a 19-20. század fordulójától kezdve nyerhetünk pillantást egy zalai birtokos paraszti család gazdálkodásába, a katonáskodással kapcsolatos iratok alapján láthatjuk, hogyan szólt bele

a családfő katonai szolgálata a család életébe, illetve nyomon követhetjük az 1945 után a mezőgazdaságban bekövetkezett nagy horderejű változásokat.

Szintén a kiállításban kapott helyett dr. Dér Ferenc keszthelyi ügyvéd jogi egyetemi leckekönyve és ügyvédi igazolványa az 1960-as évekből. Dér Ferenc Letenyén született 1907-ben, majd Keszthelyen lett az ügyvédi munkaközösség vezetője, és jelentős szerepet játszott a város közéletében.

A zalaegerszegi Horváth Imréné ajándékozása révén kerültek intézményünkbe édesapja, Büki Sándor iratai, fényképei. Büki Sándor 1925-ben szerzett cipészsegédi bizonyítványt. Ennek, a Zalaegerszegi Ipartestület által kiadott segédlevélnek az érdekessége, hogy fejlécén Zalaegerszeg látképe látható. Horváth Imréné visszaemlékezéséből az is kiderül, hogy édesapját 1942-ben Závodszky István századába (a 17/III. zászlóalj géppuskás századába) osztották be és a Don-kanyarba vezényelték. Ugyanitt olvashatunk az 1956-os zalaegerszegi eseményekről és az azt követő bírósági eljárásról is. Büki Sándor átadott dokumentumai között szerepel II. osztályú altiszté váló kinevezési okmánya, MSZDP-MKP pártigazolványa, valamint több, a második világháború időszakából származó fényképe.

Intézményünk régi, jól ismert kutatója, Csath Béla vasokleveles bányamérnök levéltárunknak ajándékozott családi fotói Zalaegerszeg két világháború közötti életébe engednek bepillantást. Édesapját, Csath Ferenc pénzügyi fogalmazót 1932-ben helyezték Tapolcáról Zalaegerszegre, ahol 1945-ben már pénzügyi tanácsosként dolgozott. Csath Ferenc a fényképek tanúsága szerint a település politikai elitjéhez tartozott. A családi fotók többsége a harmincas-negyvenes években készült. Főként a Csath testvérek iskolai éveit mutatják be, de az óvodai csoportokról, iskolai színdarabokról, a Zala folyó partján fürdőző gyerekekről, vagy az épülő, felállványozott református templomról készített felvételek alapján bepillantást nyerhetünk a korabeli Zalaegerszeg társadalmi életébe is.

Az alapvetően időrendben összeállított kamara-kiállítást Zóka Gyula fényképei zárták. A neves zalaegerszegi fotográfus az 1970-es években a Zala Megyei Állami Építőipari Vállalatnál dolgozott, mint vállalati fotós. Feladata volt az építőipari cég munkásságának, eredményeinek és életének bemutatása. A fényképek körülbelül tíz évet ölelnek fel, azt az időszakot, mikor a kezdeti alacsony színvonal és döntően kézi munka után jelentősen emelkedett a vállalat termelése. A ZÁÉV egyeduralmodó lett a megye építőiparában, új lakásépítési technológiát vezettek be – a francia alagútzsalus technikát – amivel országos elismertséget szereztek. A csúcsidőszakban mintegy négyezer főt foglal-

koztató cég Zala megye mellett Veszprémben és Budapesten is építkezett. A bemutatott fotók között számos érdekességre bukkanhatunk: a zalaegerszegi kórházkápolnának az új SZTK építése miatti felrobbantása, a keszthelyi Festetics kastély felújítása, a bazitai Tv-torony építése, a zánkai úttörőtábor, vagy a zalaegerszegi, a mai Vizslaparki úti házak építése az új technikával. A kiemelt kivitelezési munkák bemutatása mellett számos propagandakép is született a vállalat életéről: május 1-jei felvonulások, Építők Napi koszorúzás, kommunista szombatok. Külön kiemelendő a zalaegerszegi Lenin-szobor avatása (1970), amelynek kapcsán fotómontázsok is készültek.⁷

A közkinccsé lett családi ereklyék című kamara-kiállítás bemutatásának nem titkolt szándéka az volt, hogy felhívjuk a figyelmet a magánszemélyeknél megbúvó értékes iratokra, hagyatékokra, valamint hangsúlyozni és tudatosítani próbáltuk azt, miszerint a zalai levéltár nem csupán biztosítja az irathagyatékok megőrzését az utókor számára, de egyúttal lehetővé is teszi a felajánlott és átvett dokumentumok tudományos és közművelődési célú hasznosítását, a nagyközönségnek való bemutatását.

Erős Krisztina

⁷ Pánczél Petra: Városképek a '70-es évekből. In: Zalaegerszeg, 2018. március 13. (26. évf. 8. sz.) 1., 3. p.